

Mihmân-nâme-i Buhârâ: Muhammed Şeybânî Han'ın Padişahlığının Tarihi (IX. ve X. Yüzyıl)

Remziye ÇELİK¹

Öz

Makale Türü
Eser İncelemesi

Başvuru Tarihi
01.03.2022

Kabul Tarihi
05.05.2022

DOI
10.47140/kusbder.XXXXX

Tarihi olaylara ışık tutması bakımından ilk kaynak eserler büyük önem arzeder. Özbek tarihi açısından yeterli tarihi bilgi olmaması bakımından bu eser oldukça önemlidir. Fazlullâh Rûzbihân el-Huncî'ye ait olan bu eser Özbeklerin kurucu lideri olan Ebü'l Feth Şeybânî Hân'ın siyaset ve saltanat tarihine ışık tutmaktadır. Bu eser, Türkiye ve dünyaki akademisyenlere Özbekler ve Özellikle Şeybanî ve Özbek toplumu hakkında bilgiler sunması bakımından önem arzemektedir. Rûzbihân'ın Şeybânî Hân'a teklifi ve onun da onayı ile yine ona ithafen kaleme alınmıştır. Eser, Şeybânî Hân'ın (1508-1509) yıllarındaki saltanat tarihinden bahsetmekte olan bir nevi vakayinâme ve seyahatnâme karışımıdır. Orta Asya Türk siyasî ve kültür tarihinin ana kaynaklarından Mihmân-nâme-i Buhârâ adlı bu eser, XVI. Yüzyıl Safevî (Şia)- Özbek (Sünnî) mezhep tartışmasının ilmî altyapısına bakış açısını ele aldığından önem arzeder. Bu eserde, zaman olarak daha çok Şeybânî Hân'ın Merv'den yola çıkıp Kazak Seferi'ne yöneldiği günden Meşhed Bozkırında ikâmet ettiği güne kadar geçen dört ayı aşkın sürede oluşan siyasî, tarihî, sosyal ve ilmî olaylar yoğunlukla anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mihmân-nâme-i Buhârâ, Şeybânî, Özbek, Buhârâ, Ruzbihân-i Huncî.

Atıf için: Çelik, R. (2022). Mihmân-nâme-i Buhârâ: Muhammed Şeybânî Han'ın Padişahlığının Tarihi (IX. ve X. Yüzyıl). *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 199-204

¹Sorumlu Yazar: Doktor, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, E-posta: remziyecelik1970@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4265-3176>

Eserin Yazıldığı Tarihsel Bağlam ve Koşullar

Türk toplulukların step bozkırlarından göç edip genişleme politikası güderken XVI yüzyılda bile birbirleriyle yaşadıkları siyasi, sosyal ve kültürel çekişmelerin olduğu dönemde, Şeybânîlerin Kazaklarla mücadelesi karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Şeybânîlerin bu dönemde çevre ülkelerle de mücadele ve etkileşim içinde oldukları görülmektedir. Özellikle aynı dönemlerde kurulmuş olan Safevîler devleti ile de mücadeleleri göze çarpmaktadır. Bu dönemde, Şeybânîler, Kazaklarla ve çevre ülkelerle savaşmışlar, birbirine saldırmışlar, birbirlerini esir almışlar, birbirlerinin mal ve ailesini kendi aralarında ganimet olarak paylaşmayı helâl saymışlar ve bunda asla bir sakınca da görmemişlerdir. Bu dönem, kardeşin kardeşi ganimet için öldürdüğü kadın ve çocukların ganimet sayıldığı, esirlerin kulakları delinerek geçirilen iplerle bağladıkları atlar tarafından çekildiği, beyinlerin parçalandığı, başların gövdelerinden ayrıldığı vahşice saldırıların yapıldığı ortaçağdır.

Eserin Teması

Mihmân-nâme-i Buhârâ adlı eser, temelde Şeybânî Hân'ın saltanatının son yılında gerçekleşen tarihî olayları ele almakta, hükümdar ve ulemâ arasında geçen hukûki ve dînî tartışmaları konu edinmekte; âyetler ve hadislerle fikhî, itikâdî konuları tefsir etmekte ve aynı zamanda pek çok dînî ilimlere de malzeme teşkil edecek kadar zengin bir içeriğe sahiptir.

Eserinde Şeybânî Hân'a, liderlere, âlimlere, ünlü şahsiyetlerin anlatımlarına ve hikâyelerine de yer vermiştir. Ayrıca ünlü şahsiyetleri ziyaretlerini, mescitleri, kabirleri, külliyesi, kaleleri, şehirleri, Seyhun ve Ceyhun nehirlerini, çölleri, dağları en güzel şekilde tasvir etmiştir. Yazar tasvirlerde bulunurken sanki kaleme çizmiş gibi olayları ve yerleri nakşetmekte ve âdetâ okuyucuyu anlatılan yerlere götürmektedir.

Türklerin yaşantıları, tarihî olayları, savaşları, barışları, bî'atları, sultânları, halkları, boyları, yaylakları, kışlakları, şehirleri, köyleri, nehirleri, dağları, ovaları ve çeşitli kültürleri konusunda bilgiler sunması açısından önemli kaynaklar arasında yer alan bu kitabı Fazlullâh b. Rûzbihân el-Huncî bizzat kendisi şöyle tanıtmaktadır:

“Bu kitap, birçok dakik ilmî mesajlar ve de şimdiye kadar kimsenin böylesine ele alamadığı ve yönelmediği sorunların çözümünü kapsamaktadır. Bölüm konuları çok az bilginin ve âlimin ele aldığı sözleri, mevzûları ve konuşmaları barındırmaktadır.

Muhammed Şeybânî Hân'ın ahvâlinin târihini de kapsamaktadır. Hân Hazretlerinin eskiden beri tâlibi olduğu ilim ve mülk, âlemi fethetme hedefleri ve tarihî olayların birçoğu, icmâlî bir şekilde bu kitapta ele alınmıştır. Hân Hazretlerinin babalarının ahvâli, kabirleri, akvamı, askerleri, memleketi, vatani, Türkistân beldesine oranla memleketlerin ve geçitlerin keyfiyeti bu kitabın içeriğinde anlatılmaktadır. Aynı şekilde Türkistân beldesinin fetih keyfiyeti icmâlî olarak beyan edilmiştir. Horasan fethinden sonraki durum ve olaylar ile başlamakta ve sultânların Buhârâ'daki ziyaretleri ile son bulmaktadır. Kazak Seferi'nin detayları, bütün menzil ve

merhalelerin zikri, her merhalenin olayları, konaklamalarda Hân Hazretlerinin meclisinde ortaya çıkan ilmî faydalar, Kazaklara saldırı, saldırıdan dönüş ve zafere ermenin niteliği, onlarla savaşın hikâyesi, Kazakların İslâm beldelerine yaptıkları yağmaların detayları, Semerkant'ta kaldıkları dört günün hikâyesi, bu müddet zarfında vâki olan sohbetler ve faydalar vb. konular tümüyle bu kitabın içeriğini oluşturmaktadır.”

Eser, o günkü toplumun siyasî, kültürel ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında da dikkat çekici bilgiler sunmaktadır. Şeybânî Hân Kazaklara yönelik sefer sırasında Arkuk Kalesi'ne geldiklerinde ordunun erzak aldığı anlatılırken toptancılığa vurgu yapılmakta ve Arkuk beldesinin tahıl ambarı konumunda olduğu ifade edilmektedir. Yüklü miktardaki alışverişlerin pazarlarda ve dükkânlarda değil genellikle insanların evlerinde gerçekleştiğinden, askerlerin gruplar halinde söz konusu evlerden alışveriş ederek kalelerine geri dönüp azık torbalarını yiyeceklerle doldurduğundan bahsetmektedir. Bu durum Arkuk Kalesi'nin o dönemin ünlü liman kentlerinden biri oluşu, tarım ve ticaret açısından gelişmiş bir şehir olduğunu teyit etmektedir.

Türkistân beldesinin güzelliklerini, Kâni Gül diye meşhur olan yaylasını tanıtırken burada Şeybânî Hân'ın yaptırdığı görkemli bir saraydan bahseder ve bu bölgelerin dünyanın en nadir, havası en nezih, toprağının en bereketli yerlerinden biri olduğunu; halkının misâfirperverliğini, bu topraklarda hiçbir ateşli ve bulaşıcı hastalığın görülmediğini belirtir. Ayrıca Türkistân'ın Hitây beldesinden Çin'e kadar uzanan bu topraklarda birçok âlim ve ârif insanın yetiştiğinden de bahseder.

Eserde bahsi geçen saraylar, köprüler, câmiler, imâretler, medreseler, mimarî sanatı dolayısıyla sanat târihi açısından büyük önem taşır.

Eser Bölümleri

Mihmân-nâme-i Buhârâ elli üç ana bölümden oluşmaktadır. Sütûde'nin hazırladığı kitapta “Giriş” bölümü de başlık sayıldığı için elli dört ana başlıktan oluşmaktadır.

Her ana bölümün içerisinde alt başlıklar da bulunmaktadır. Ana başlıklar içerisinde tarihî konuların incelenmesi ağırlıklı olarak ele alınsa da alt başlıklar çeşitli dînî, tarihî konuların yanı sıra şiirler, hikâyeler, naatlar, kasîdeler ve gazellerle süslenmiştir. Ayrıca kitapta iki ana başlık altında yazarın başından geçen hastalıklar ve olaylara da yer verilmiştir.

Bu eser; ilk olarak İran'da, Menûçehr Sütûde tarafından (I.basım 1972, II.basım 1976) yılında İntişârât-i Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb tarafından Tahran'da basılmıştır. Kitap İhsan Yarşâtir'in gözcülüğünde ve Menûçehr Sütûde'nin çalışmalarıyla matbû hâle dönüştürülmüştür.

Bu esere iki sayfalık “Açıklama” bölümüyle başlanmış, bu açıklamayı İhsan Yarşâtir yapmıştır. Açıklamasında nüshalarda karşılaşılan zorluklardan bahsetmiştir. Örneğin:

“Eski nüshaları yazan hattatların çoğu hat sanatlarında meşhur olup âlim olmadıklarından yazılarında bilmeyerek kelime hatalarına düşmektedirler” diye belirtmektedir. Daha sonra “Fihristler Bölümü” ve onun ardından yedi sayfalık “Tashihçinin Önsözü” başlığıyla M. Sütûde çalışması hakkında kısa bilgilendirme, nüsha farklılıkları ve kitaptaki bazı kelimeler hakkında yaptığı değişikliklerin ne olduklarını dile getirmiş ve kitap hakkında bilgiler sunmuştur. Sütûde, sayfa 18’den 36’ya kadar, el-Hunc’ın hayatını ve Mihmân-nâme-i Buhârâ adlı eserini on yedi sayfada güzel bir şekilde özetlemiştir. Ardından kitabın tanıtımını yaptığı cümleler ve şiiirden sonra tekrar sayfa numarası birden başlamak üzere metin 1’den 356’ya kadar sürmektedir. Bunun devamında düzeltmeler, haşiyeler ve eklemeler 359-368’e kadar devam etmekte ve sonunda ise fihristler yer almaktadır.

Eseri Oluşturan Fihristler

- Âyetler fihristi,
- Hadisler, hükümler, örnekler ve kısa kelimeler fihristi,
- Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler fihristi,
- Kelime ve ıstılahlar fihristi,
- Metinde bulunan kitap ve risâleler fihristi,
- Şahıslar, lakap ve unvanlar fihristi,
- Mezhep, grup, eyalet, hanlar, soylar, kabileler fihristi ve
- Yerler fihristidir.

Kitap 400 sayfa olarak son bulmaktadır.

Sütûde çalışmasını İstanbul Nuruosmaniye 3431 numarada istinsah tarihî Cemâziyelâhir 915 (Eylül 1509) eserden ve Özbekistan’ın Taşkent millî kütüphanesindeki eserlerin el yazma nüshalarından yararlanarak büyük çalışmaya imza atmış ve eseri matbû hale dönüştürmüştür. Eseri matbû hale dönüştürürken iki nüshayı kıyaslamış, bir eserde olup diğerinde olmayan veya değişik yazılan kelimeleri dipnotlar ekleyerek belirtmiş, bazı duyulmayan isim ve yer adlarını da dipnotlarda açıklamıştır. Bazı kavramları, deyimleri ve kastedilmek istenilen ifâdeleri de dipnotlarda az da olsa yer vermiştir. Metinde geçen ayet ve hadislerin numaralarını ve metinde kısa olarak yer alan bazı ayetleri ve hadisleri tam olarak dipnotlarda belirtmiş ve künyeleriyle göstermiştir. Ayrıca, kitabın haşiyesinde beş satırda bir numara vermiştir.

Eser Hakkında Yazılmış İnceleme ve Değerlendirmeler

Bu eseri kitap halinde Almanya’da Ursula Ott 1974 yılında, Rusya’da R.P Celilova 1976 yılında doktora tezi olarak tercüme edip tahlil etmişlerdir.

Türkiye’de araştırmacılarımız tarafından Mihmân-nâme-i Buhârâ adlı eseri kendi makalelerine araştırma konusu yapan araştırmacılarımızın sayısı sınırlıdır.

Türkiye’de en güncel olarak “Fazlullâh b.Ruzbihân el-Huncî'nin “Mihmân-Nâme-i Buhârâ” adlı Eserinin Tercüme, Tahlil ve Değerlendirmesi” adı altında 2021 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında Doktora tezi olarak Remziye Çelik tarafından çalışılmıştır. Eserin 109 sayfa tahlili yapılmış, eser baştan sona tercüme edilmiş ve sonuç başlığı altında genişçe değerlendirme ve tesbitler yapılmıştır. Bu çalışmayla bu eser, Türkiye ve dünya çapında tam olarak tercüme edilmiş ilk eserdir.

Eseri yüksek lisans tezinde Ümit Gedik incelemiş ve bir kısmını tercüme etmiştir. Eser, yurt dışında ve yurt içinde çeşitli makalelere de konu olmuştur. (Sal'e 1949, Aslam 1965, İbragimov 1960, Sal'e 1954, Ahmed İktidârî 1380/2001).

Yakup Karasoy; “Mihmân-nâme-i Buhârâ ve Şiban Hân'ın Üç Şiiri”, Türkiyat Araştırmaları, S. 13, Konya, 2003, künyeli çalışmasında Mihmân-nâme-i Buhârâ'yı ve bu eserde Şiban Hân'a ait olan üç manzum şiiri değerlendirmeye çalışmıştır.

Gülşen Seyhan Alışık, “Şeybâniler Dönemi İçin Kaynak Araştırmaları”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C: I, No: 1, 2004, künyeli makalesi iki bölümde yayımlanmış; birinci makalede Şeybâniler Dönemi için kaynak oluşturan bu eserin yazmaları ve yazarı hakkında bilgi, eser üzerine yapılmış çalışmalar ile Şeybânî Hân'ın Türkçe şiirleri yer almıştır. İkinci makalede ise Mihmân-nâme-i Buhârâ'nın bölümlerinin tanıtımına ayrılmıştır ve çok güzel özetlenerek okuyuculara sunulmuştur.

Ayrıca yine Gülşen Seyhan Alışık, “Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî'nin Yaşamı ve Yavuz Sultan Selim Hân'a Yazdığı Türkçe Manzum Yakarışı”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C. II, S. 4, Aralık 2005, künyeli makalesinde de kaynak kitap hakkında detaylıca bahsedilmiştir.

Değerlendirme

Eser, temelde bir tarih kitabı olmakla birlikte dönem aydınlarının yetiştiği ilmi ve kültürel ortam ile birtakım dinî konular ile ilgili ayet, hadisler ve onlarla ilgili kimi inceleme ve yorumlar içermektedir.

Eserde yazarın çeşitli dillere hâkimiyeti belirgin bir şekilde görülmektedir. Farsça kaleme alınan eserin cümleleri arasında Arapça ve Farsçanın yanı sıra Çağatayca-Moğolca-Türkçe kelimeler kullanılmıştır.

Nüşhalarda kâtibin Farsçada olup Arapçada olmayan ج ز ب ج ز ب harfinin yerine ج ز ب yazdığını ve bunları Farsçaya göre düzelttiğini, bazı yerlerde ise kâtibin ذ yerine ذ yazdığını bunları da düzelttiğini ve bazı yerlerde ise kelimelerin değişik yazıldığını سقناق

Sıknâk, سڠنق Sıĝnâk; صبرام Sabrâm, صوران Savrân; الووس ulûs, اولوس ulûs gibi bunlara ise düzeltme yapmadığını bildirmiştir.

Sütûde yaptığı çalışmada kitaptaki hatâları kitabın sonunda sayfa nolarını vererek belirtmiştir. Örneğin: “سيما الأيه النظام” teriminin yanlış olduğunu hadiste bu terim yer aldığı için “سيما آياته العظام” olması gerektiğini belirtmiştir.

Bu eserde, Huncî, Hânefî Şeybânî sarayında Şafîî fikhinin delillerini savunarak alacakları kararlarda bu iki mezhebin görüşleri incelenerek değerlendirilmiş ve şer’î delil bulunmadığında ise Cengiz yasalarına başvurularak târihî icmâ yoluna gidilmiş, şeriatla geleneksel kânunlar birleştirilmiştir. Bu konuyu “(Veled-i Sülbî) evladı hayatta olanın torununa (dede yetimi) mîras bırakması konusunu incelediğimizde görmekteyiz.

Ayrıca at etinin ve kırmızı içeceğinin helâlligi konusuna eserinde genişçe yer vermiş ve Şeybânî Hân’ın sarayında verilen ziyâfette özellikle at etini sırtlarına alıp yemek için taşıyanların tasvirlerini anlatarak Hânefî’de harâm olan bir şeyin Şafîî’de helâl olması durumunda Şeybânî sarayı açısından mezheplerin uygulamalarının birleştirildiği ve bir mezhepte harâm olan bir şeyin diğer mezhepte helâl olması durumunda Şeybânî sarayı bunu helâl saymıştır.

Kızılbaşların kökünün kazılması gerekliliğini savunan ve her fırsatta Şeybânî Hân’ı ve yönetimi Kızılbaşlarla savaşmaya teşvik eden Huncî Kızılbaşlara olan düşmanlık sebeplerini açıklamakta ve kendisinin on iki İmam’a inanan ve Ehl-i Beyt aşığı olduğunu her fırsatta cümlelerinde belirten el-Huncî Kızılbaş Safevîlere düşmanlığının nedeninin onların Peygamber eşlerine ve bazı sahabelere küfür, hakaret içerikli konuşmalarından dolayı olduğunu eserinde dile getirmektedir.

Makalenin Araştırma ve Etik Beyanı Bilgileri

Yazarın Çıkar Çatışması Beyanı	Araştırmaya konu olan durum, olgu veya kurum ile yazar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Yazar(lar) Katkı Oranı Beyanı	Çalışmanın tamamlanmasında yazarın katkı oranı %100’dür.
Etik Kurul Onay Belgesi	Araştırma/inceleme sırasında etik kurul onay belgesi gerektiren herhangi bir bilimsel yöntem kullanılmamıştır.

Kaynakça

- İzzedî, H. (1370). “Endişe-i Siyâsi-i Fazlullâh b. Rûzbiân-i Huncî”, *Keyhân-i Endişe*.
- el-Huncî, Fazlullâh b. R. (1976). *Mihmân-nâme-i Buhârâ: Târîh-i Padişâhi-yi Muhammed Şeybânî*, Haz. Menûçehr Sütûde, 2. Bs., Tahran, Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Tahrân.